

УДК: 378.126 (18:19)

Олександр ЛАВРІНЕНКО
м. Київ

Педагогічна майстерність у духовній та світській педагогічних системах Києво-Могилянської Академії XVII - XVIII ст.

Автор статті на основі аналізу спеціально-історичної та науково-педагогічної літератури характеризує проблему формування педагогічної майстерності випускників Києво-Могилянської Академії XVII - XVIII ст., які присвятили себе викладацькій діяльності та розглядає зміст і структуру елементів професійної майстерності у духовній та світській педагогічних системах визначного центру освіти в розглядуваний період.

В сучасних умовах модернізації навчально-виховного процесу, входження вітчизняної педагогічної освіти в світові інтеграційні процеси зростають вимоги до якості професійної підготовки вчителів, формування в них специфічних рис особистості для досягнення високого рівня навчально-виховної діяльності. Аналіз останніх теоретико-педагогічних досліджень, урядових нормативно-правових документів та практичного досвіду свідчить про недостатній рівень пізнання випускниками вищих педагогічних закладів особливостей педагогічної діяльності, специфіки педагогічної професії як професійної системи "людина - людина", усвідомлення відповідності таким професійним вимогам, як глибина знань, розвиненість педагогічного мислення тощо. У професійному навчанні майбутнього вчителя часто нівелюється значення роботи над собою, розвитку особистісних задатків, удосконалення психотехніки, мовлення, невербальної поведінки, що є важливими для організації продуктивної психолого-педагогічної взаємодії педагога і вихованців.

З огляду на це актуальним, на нашу думку, є звернення до історичної спадщини підготовки вчительських кадрів провідними вищими закладами освіти, однією із яких є Києво-Могилянська академія, що була найбільшим і найпотужнішим освітнім центром Південно-Західної і Південної Русі XVI-I-XVIII ст.ст.

Питанням історії виникнення та функціонування Києво-Могилянської академії присвячені праці В. Аскоченського, М. Возняка, І. Голеніщева-Кутузова, С. Голубева, Я. Ісаєвича, Г. Нудьги, Н. Петрова, Хв. Титова, З. Хижняк та ін. Освітня та виховна система Києво-Могилянської академії, формування риторичної культури випускників, вимоги до особистості майбутнього "наставника-керівника" висвітлені в дослідженнях С. Іванова, О. Мазуркевича, Л. Мацько, Є. Мединського, Б. Митюрлова, А. Михальської, В. Нічик, Г. Сагач, М. Сперанського та ін. Спеціальні дослідження, в яких би узагальнено розглядалися проблеми професійно-педагогічної готовності випускників Києво-Могилянської академії до викладацької діяльності, навчання елементів педагогічної майстерності практично відсутні.

Це й зумовило вибір теми статті, метою якої є здійснення наукового аналізу історико-педагогічної літератури, спеціально-наукових видань та старод-

руків щодо формування педагогічної майстерності у світській та духовній освітніх системах Києво-Могилянської академії XVII - XVIII ст.ст.

Піднесення культурного розвитку на Україні на початку XVII ст. сприяло потягові молоді до освіти, але відсутність вищих навчальних закладів на Батьківщині змушувала багатьох українців здобувати вищу освіту за кордоном. Досліджуючи вклад українців у європейську культуру, відомий російський історик І. Голеніщев-Кутузов відмічав: "З кафедр Кракова і Болоньї, Падуї і Відня вихідці з українських степів коментували античних поетів. Гуманісти українського походження, які вважали себе русинами, розвивали свою діяльність у самій Польщі і на Заході. Вони поклали свої цеглини в прекрасну будову польського Відродження"¹.

Проте більшість осіб, які отримали пристойні знання у кращих європейських освітніх центрах поверталися на батьківщину і присвячували себе розвитку української культури та освіти.

Значною подією в Україні початку XVII ст. стало відкриття Київської братської школи (1615 р.), в якій поглиблено вивчалася поетика й риторика. Після злиття лаврської і братської шкіл на їх базі у 1632 р. утворився Києво-Могилянський колегіум, який наприкінці XVII ст. став академією. Синтезувавши традиції і досвід, набутий Острозьким центром, Замостською академією та братськими школами, ознайомившись із системою і методами навчання у західноєвропейських університетах, Києво-Могилянська академія зуміла, спіраючись на національну самобутність, розвинути освітню справу в Україні. Плідній роботі в цьому напрямку сприяла наявність педагогічних кадрів. Багато хто з викладачів, здобувши вищу освіту за кордоном, сприяли поширенню й утвердженню на батьківщині гуманістичних та просвітницьких ідей, розвиткові філософії, медицини, педагогіки, мистецтва тощо².

Київська академія відігравала велику освітню роль і однією з турбот її було поширення знань серед народу. Сучасний дослідник історії вищого закладу освіти і фундатор Науково-дослідного центру "Спадщина Києво-Могилянської академії", відомий вітчизняний історик Зоя Хижняк у власних наукових розвідках приходять до висновку, що: "Закінчуючи навчання, вихованці Академії впливали в суспільне життя - працювали вчителями, священиками, писарями, державними службовцями, співаками й музикантами, декотрі вели мандрівне життя (мандрівні, або мандровані, дяки). Вони засновували школи, складали підручники, навчали дітей, правили служби, ставили вистави, ходили з вертепами і т. ін.³ Майже в кожному селі існували при церквах школи, то закономірно, що більшу користь в цій справі приносили священики, які здобували освіту в Київській академії, що також давало їм право працювати учителями⁴. Тому питанням професійно-педагогічної підготовки вчителя в Академії приділялася досить велика увага з боку викладачів як духовних, так і світських предметів. І хоча ми не знаходимо даних про спеціальні курси пе-

¹ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К., 1970. - С.14-15.

² Букач М.М. Соціально-історичні передумови формування освіти в Україні в XV - XVII ст. // Наукові праці: Збірник. - Миколаїв: Вид-во МФ НАУКМА, 2001. - Т.13: педагогіка. - С.19.

³ Зоя Хижняк. На шляхах історії // Києво-Могилянська академія в іменах XVII - XVIII ст. Енцикл. Вид. / Упор. З. Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького. - К.: Вид. дім "КМ Академія", 2001. - С. 13.

⁴ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К., 1970. - С.14-15.

дагогіки, психології, методики, проте вся навчальна і виховна система була спрямована на те, аби випускник був підготовлений до процесу передачі знань, мав спеціальні вміння і навички, необхідні для освітньої діяльності, майстерно володів технікою і технологіями освітньої роботи, акумулював у собі кращі морально-етичні і соціально-психологічні риси особистості.

Протягом XVII - XVIII ст. в Академії було 8 класів, а сам курс навчання тривав 12 років. Перший - фара (або аналогія), по суті був підготовчим. Сюди поступали діти з певним обсягом знань, в тому числі з латинської мови. В наступних трьох граматичних класах - інфимі, граматичні, синтаксими - учні опановували латинську, слов'янську, грецьку та польську мови.⁵ Викладачі Академії для кращого опанування учнями латинської та слов'яно-руської мов застосовували спеціально розроблені технології, які заохочували вихованців до вивчення предмету і формували у них елементи майстерності викладання латині та руської мови у подальшій освітньо-педагогічній діяльності. Недарма визначний діяч православ'я, ієрусалимський патріарх Паїсій у 1649 р. зазначав, що " в Києві знайшов він учителів високого мистецтва, які навчали гречну молодь слов'янській мові і латинській".⁶

Так, для вивчення латинської мови застосовувався цікавий, на наш погляд, метод: той, хто допускав три помилки під час розмови з товаришами латинською мовою, отримував калькулос (футляр з листом паперу всередині), на якому записувалось прізвище того, хто завинив. Цей калькулос він прагнув збути слабшому, бо якщо він залишався при комусь на ніч, то аудитор (обирався із кращих учнів) робив собі помітку, що калькулос ночував у *dominim* № і бідний *dominim* на другий день страждав від сорому, а часто ще й від покарань учителя⁷.

У формуванні професійної майстерності випускника Києво-Могилянської академії велику роль відігравали класи піітики та риторики. Ці курси супроводжувались вправами складання віршів, кантів, елегій на латинській і слов'янській мовах. Релігійні і шкільні свята, дні народження покровителів, керівників і вихователів давали можливість учням практикуватися у мистецтві красномовства і віршування, приносячи славу і честь Академії.

Великий вклад у розвиток філософської та риторичної науки, педагогічної і виховної системи Києво-Могилянської академії в цілому вніс видатний український учений, політичний і громадський діяч Феофан Прокопович (1681-1736). Працюючи на початку XVIII ст. ректором Академії, Прокопович багато сил і душевної енергії віддає справі оновлення навчального плану. Головна увага стала приділятися природознавству, математиці, геометрії, історії, географії, філософії, класичним мовам, українській мові. Прокопович вимагав, щоб кожний викладач і спудей писали вірші і п'єси українською мовою і ставили їх на Житньому ринку на Подолі перед народом. Києво-Могилянська академія стала одним з найпередовіших і найвпливовіших вищих навчальних закладів Європи. Сучасні дослідники розвитку риторичного мистецтва і філософсько-педагогічної спадщини Феофана Прокоповича Л.Мацько та О.Мацько акцентували увагу на тому, що Росія не мала такого вищого закладу осві-

⁵ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К., 1970. - С.53.

⁶ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К., 1970. - С.54.

⁷ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К., 1970. - С.54.

ти, який існував у розглядуваний період на українських землях. Тому цар Петро І переводить Феофана Прокоповича до Петербурга єпископом псковським і нарвським.⁸

Феофан Прокопович залишив велику наукову і публіцистичну спадщину. Розроблені ним основні риторичні канони використовуються і сьогодні в системі викладання курсу "Основи педагогічної майстерності" у вищих закладах освіти. Праця Прокоповича "Про риторичне мистецтво", видана в Академії 1706 р. складалася з 10 книг. У них висвітлено основні питання риторичного курсу, які були спрямовані на формування мовної культури випускників Академії, володіння ними мистецтвом слова, культурою мовлення, мовностильовим розшаруванням. Педагогічний талант ученого, красномовство оратора очевидне у "Вступі": "Молоді оратори! Поступивши до школи красномовства, знайте, що ви прагнете до такої почесної справи, яка сама по собі справді настільки корисна, що її належить викладати не лише для вашого добра, а й на благо релігії і Батьківщини... Бо це та цариця душ, княгиня мистецтв, яку всі вибирають з уваги на достоїнство, численні бажають з огляду на користь..."⁹.

Для становлення професійної майстерності майбутнього вчителя-вихователя важливим, на думку Прокоповича, є вміння уникати невідповідності між змістом і формою педагогічної промови, володіння основними риторичними стилями. Ф.Прокопович виділяє кілька вад стилю, яких треба уникати:

холодний стиль - це той, у якому немає живого смислу, думка мертва, а є багатослівність, що не має душі;

надмірний (надутий, високопарний) - стиль, у якому нагромаджено надміру засобів образності;

лженаслідувальним стилем названо недоречне наслідування (подібна до чиєїсь промови форма, а зміст інший) або надмірне наслідування (до дрібниць); *поетичний стиль* є вадою практичної, дорадчої промови, але він доречний у творчості та в близьких стосунках між людьми, у спілкуванні з Богом;

сухий стиль, простий стиль стає вадою промови, коли свідчить про бідність думок, змісту предмета, думок оратора, невміння та відсутності вишколу, проте він доречний в офіційних ділових стосунках;

хиткий, непевний, неорганізований стиль свідчить або про низьку культуру оратора, або про байдужість, неухагу;

шкільний стиль характеризується дотриманням усіх вимог шкільної риторики. Він може сприйматися як вада в устах досвідченого, майстерного оратора, від якого чекають оригінального, авторського стилю;

хлоп'ячий стиль - це недоречне, без потреби використання привабливих засобів з метою похизуватися;

емоційний стиль (парентирс) як ваду сприймають тоді, коли він стосується незначних, не вартих таких емоцій тем¹⁰.

Феофан Прокопович був освіченою і вченою людиною свого часу. Він надавав великого значення поширенню нових напрямків в освіті. Твори Ф.Прокоповича "Духовний регламент", "Догматичне богослов'я", "Краткое учение

⁸ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посібник. - К.: "Вищ. шк.", 2003. - С. 77-78.

⁹ Прокопович Ф. Філософські твори: В 3 т. - К., 1979. - Т. 4. - С. 102-103.

¹⁰ Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посібник. - К.: "Вищ. шк.", 2003. - С. 77-78.

Христианское малому отроку невежде всякому прислушающее, беседами учителя и ученика составленное", "Вещи и дела, о которых духовный учитель народу христианскому проповедовать должен" та ін. слугували формуванню моральних якостей особистості випускників Академії, сприяли утвердженню педагогічних чеснот майбутніх учителів, їх умінь і навичок у подальшій практичній освітній діяльності.

Особливо великого значення в навчально-виховній системі Києво-Могилянської академії надавалося організації і проведенню диспутів, як одній із форм вправ учнів у красномовстві, можливості перевірити отримані риторичні знання на практиці. Без диспутів не відбувалася жодна лекція у вищому класі філософії. Під час читання лекції викладач пропонував учневі дати відповідь на питання із прочитаного. Вислухавши думку учня, запитував його товариша, чи поділяє він сказане. Якщо ж думки не співпадали, то між двома учнями розгорався диспут. Існувала й така форма диспутів, коли викладач задавав домашнє завдання, а наступного дня, при розгляді вивченого питання, піднімав двох учнів і організовував рольову гру: один учень доводив істину, а інший мав йому заперечувати. Таку форму організації занять любив і всіляко підтримував Петро Могила. Для того, щоб примусити учнів вищих класів бути присутніми на диспутах і уважно їх слухати, митрополит Т.Щербацький, предметом особливої уваги якого була організація навчально-виховного процесу Академії, наказав учителям запитувати учнів у класі на наступний день після диспуту: хто і які аргументи наводив, яка теза доведена, а яка ні, як були застосовані елементи риторичного мистецтва, чи правильно здійснювався підбір доказів та ін.¹¹.

Педагогічна майстерність майбутніх діячів освіти формувалася у Києво-Могилянській академії шляхом залучення студентів до театральної діяльності. У своїх численних працях з історії Києво-Могилянської академії Зоя Хижняк зауважує: "Шкільна драма спочатку мала в основному педагогічне призначення - вчити студентів акторському мистецтву. Але вона послужила також основою виникнення шкільного театру"¹². Центром розвитку театру в XVII - XVIІІ ст. була Академія. Невдовзі театр вийшов за її межі. Вертепи та інтермедії (живі сценки, які ставили самі студенти) завойовували симпатії народу. Особливо сприяли цьому мандрівні студенти (перші фольклористи). Щоб здобути необхідні кошти для продовження навчання в Академії, студенти часто-густо вирушали в мандри по Україні. У вертепах, виставах і сценках, які вони ставили, дійовими особами були селяни, козаки, міщани, москалі та інші представники народу, відтворювався народний побут, пісні, звичаї. У студентському середовищі, напівнародному, напівкнижному підтримувалась звичка писати вірші, які були необхідною належністю шкільної освіти, задовольняючи в той же час моральні й етичні вимоги всіх станів малоруського народу¹³.

Важливим і надзвичайно популярним елементом професійного становлення майбутніх фахівців в Академії було хорове мистецтво. Постановка голосу, дихання, дикція, інтонування, манера вести себе на сцені перед глядачами до-

¹¹ Демков М.И. История русской педагогики. - Ч. 1. - "Древнерусская педагогика (X - XVII вв.)". - Ревель, 1895. - с. 181-182.

¹² Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К.: "Вищ. шк.", 1981. - С. 67.

¹³ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К.: "Вищ. шк.", 1981. - С. 68.

помагали студентам Академії отримати досить важливі і необхідні вміння і навички для виховної та викладацької діяльності. У XVIII ст. для утримання хору наймався спеціальний регент, а для інструментального оркестру - капелмейстер. Керівництво Академії виявляло особливу турботу про хор. Без хору не обходилось жодне академічне свято - урочисті прийоми гостей, диспути, травневі гуляння. Слава хору сягала далеко за межі України. Випускники Академії Іреній Фальковський, Георгій Баранович, Дмитро Бортнянський, Максим Березовський, Артемій Ведель та інші зробили вагомий внесок у вітчизняну та світову музичну культуру. Києво-Могилянська академія дала світові талановитого музиканта і педагога, видатного просвітника Миколу Дилецького. Він залишив після себе значну культурно-педагогічну спадщину для нащадків, вперше впровадив нотну систему, яка, за свідченням фахівців, наближається до сучасної. Зокрема, застосований ним наочний метод навчання нотній грамоті - використання пальців руки з метою з'ясування розташування нот на нотному стані - перегукується із сучасними методами навчання нотній грамоті¹⁴.

Вихованці Академії часто запрошувалися диригентами хорових капел України, Росії та Європи. Творчість студентів-композиторів відповідала рівню західноєвропейської класичної музики. Вона піднесла українську музичну культуру до вершин тодішнього світового мистецтва¹⁵.

Професійному вдосконаленню студентів Києво-Могилянської академії сприяли талановиті педагоги-початківці, які розпочинали викладання різних дисциплін в нижчих класах, поступово переходячи разом із своїми вихованцями до вищих, в тому числі й випускних Підготовка до лекційних занять вимагала багато часу й різнобічних знань молодих викладачів, оскільки переходячи з класу до класу разом із своїми вихованцями, вони повинні були заздалегідь оволодівати науками, які викладались у наступних класах. Крім того, викладачі турбувалися про поведінку своїх студентів і за межами Академії, відвідували їх на квартирах, у бурсі, супроводжували на молебні, організовували прогулянки на берег Дніпра в літній час. Студенти глибоко шанували своїх учителів і наставників, захоплюючись їх знаннями, ерудицією, високими моральними якостями. Так, Опанас Любисевич, перекладач при гетьмані Розумовському, який навчався в Академії в 1747-1753 рр., у листі до свого колеги по навчанню Георгія Кониського із захопленням згадував шкільні роки й викладачів: "...Щербацький - винятковий талант у поясненні правил грецької мови, Максимович (ідеться про педагога з чернечим ім'ям Ігнатій - О.Л.) - краса іпостасі й голосу людського, муж двох світів і великої вченості"¹⁶.

Велика увага приділялася в академії вихованню особистості студентів. Основи виховної системи, закладені Петром Могилою і викладені у "Анфології" (1636р.) формували у студентів моральність, справедливість, патріотизм, скромність, повагу й шану до батьків та дорослих. "Часто мені здавалося, що в школах не лише вищі науки повинні вивчатися, а й найбільше благочестя висіватись у серцях ваших, без цього всяка мудрість є буйство перед Богом" - звертався П.Могила до студентів¹⁷. Морально-виховні принципи Академії бу-

¹⁴ Дзюба О. Оборонець віри і культури // Запорожці. - К.: Мистецтво, 1933. - С. 11-12.

¹⁵ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К.: "Виш. шк.", 1981. - С. 69.

¹⁶ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К.: "Виш. шк.", 1981. - С. 70.

¹⁷ Сумцов П.О. Иоаникий Галатовский. - К., 1884. - С. 7.

ли викладені пізніше у важливих академічних документах - Інструкціях. Відповідно до них, наставники прищеплювали своїм вихованцям хороші звички, вимагали дотримання акуратності в одязі, обличчі, волоссі. Інструкції забороняли студентам гуляти в нічний час, брати участь у бійках і безчесних справах, носити зброю. За порушення академічних правил студенти підлягали покаранню. Суворо каралися студенти лише в тому випадку, коли вони грубо й неодноразово порушували правила внутрішнього життя Академії¹⁸.

Важливу роль у вихованні студентів Київської академії, як зазначає З.Хижняк, відіграла так звана конгрегація. Ця організація була відома ще в Київській братській школі під назвою "Дитяче братство". Конгрегацій існувало дві - для старших і для молодших вихованців. Мета їх - організаційно згуртувати студентів, підвищити почуття їх відповідальності за честь Академії. Вступ до конгрегації був добровільним, відбувався він надзвичайно урочисто. Вступники складали присягу, обіцяючи бути вірними традиціям Академії, примножувати її славу, а після закінчення навчання - підтримувати морально й матеріально, де б хто не був, яке б не мав звання чи посаду. Поступово в Академії склалися свої непорушні традиції. З великою урочистістю проходили такі свята, як Благовіщення, "Дні ангела" ректора, префекта й викладачів, зустрічі знатних гостей, диспути. Тричі на рік, у теплі дні, оголошувались рекреації - короткі перепочинки. Всі студенти й викладачі Академії виходили за місто, найчастіше - на Щекавицю, до урочища Глибочиця, з оркестром, вертепом, театром, м'ячами для спортивних ігор та ін. Дні студентських рекреацій були святом для киян¹⁹.

Таким чином вся виховна система Академії базувалася на принципах гуманізму, ідеалів добра, служіння суспільству, поширення освіти і науки. Вихованці Києво-Могилянської академії, здобувши освіту, ставали безпосередніми організаторами й учителями численних навчальних закладів на Україні та за її межами. Слід назвати архієпископа Івана Максимовича, засновника Чернігівської колегії у 1700 р.; архієпископа Єпіфанія Тихорського, який у 1726 році заснував Харківську колегію. Серед визначних діячів освітньої галузі багато випускників Академії: О. Безбородько, М.Берлинський, С.Гамалія, Г. Козицький, Г. Полетика, Л.Січкарьов, Г.Сковорода, П.Симоновський та ін. Принципи й основні елементи професійної майстерності, які прищеплювалися випускникам Академії, сприяли становленню вітчизняної педагогічної науки як системи, вдосконаленню процесу навчання учнів у загальноосвітніх школах, виробленню основних засад підготовки педагогічних кадрів у вищих закладах освіти, становлення яких стрімко відбувалося в кінці XVIII - на початку XIX ст.

Стаття надійшла до редакції 18.01.07

Александр ЛАВРИНЕНКО

Педагогическое мастерство в духовной и светской педагогических системах Киево - Могилянской Академии XVII - XVIII ст.

Резюме

Автор статьи на основе анализа специально-исторической и научно-педагогической литературы характеризует проблему формирования педагоги-

¹⁸ Аскочинский В. Киев с древнейшим его училищем и Академиею. - Ч. II. - К., 1856. - с. 448.

¹⁹ Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. - К.: "Вищ. шк.", 1981. - с. 150-154.

ческого мастерства выпускников Киево - Могилянської Академії XVII - XVIII ст., які присвятили собі педагогічній діяльності, розглядає зміст і структуру елементів професійного мастерства в духовній і світській педагогічних системах видаючогося центру освіти розгляданого періоду.

Alexsandr LAWRENENKO

Pedagogical trade in the spiritual and society pedagogical systems of Kyjevo - Mohylaeana Academy XVII - the XVIII item

Summary

The author of the article does the analysis of history and scientific pedagogical literature, XVII - XVIII ages which devoted itself to teaching activity give description to the problems of pedagogical trade of graduating students of the academia Kyjevo - Mohylaeana y, considers maintenance of elements of professional trade in the religious and society systems of prominent center of education in this period.